Hekim Hanı'nın
planı

duvarında XVII. yüzyıldaki tamirata ait muntazam bir kesme taş işçiliği görülür. Ayrıca batı duvarında, yine Osmanlı tamirati sırasında yapıldığı sanılan kare kesitli üç payanda bulunmaktadır. Orijinal doğu duvarının dış yüzünde ise çok iyi işlenmemiş büyük taş bloklar göze çarpar. Tamirat sırasında binanın içindeki sütunların büyük çoğunluğu yeniden yapılmış ve ara duvarlar onarılmıştır. Özellikle kapalı mekânın duvarlarında çeşitli taşçı işaretlerine rastlanmaktadır. Harap vaziyette olan cümle kapısının genişliği 2,60 metredir.

BİBLİYOGRAFYA :

K. Erdmann, *Das anatolische Karavansaray*, Berlin 1961-76, I, 63-67, rs. 79-82, lv. VI/2; II, 46, 61, 66, 97; İsmet İlter, *Tarihî Türk Hanları*, Ankara 1969, s. 85; Muammer Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *TD, XX* (1965), s. 151-152.

ÖZKAN ERTUĞRUL

HEKİMBAŞI

İslâm devletlerinde
sarayın ve ülkenin
sağlık işlerinden sorumlu
hekimler için
kullanılan bir unvan.

İslâm devletlerinde sarayda ve ülkenin çeşitli şehirlerinde bulunan tabipler için genellikle "reisületıbbâ" unvanı kullanılmış olup aynı anlamda "hekimbaşı" tabiri daha ziyade Osmanlılar döneminde yaygınlık kazanmıştır. Osmanlılar'ın ilk devirlerinden itibaren resmî kayıtlarda reisületıbbâ ve "seretıbbâ" gibi unvanlara rastlanmaktaysa da bu görevliler devlet ricâli ve halk arasında hekimbaşı olarak anılmış, zamanla bu unvan ön plana çıkarak resmî literatüre de girmiştir. Eski Türkler'de "otacı ilği" denilen bir sağlık

görevlisinin varlığı bilinmekteyse de (Ögel, s. 655) bunun bir kurum niteliği kazanıp kazanmadığı belli değildir.

Hekimbaşılik kurumunun ilk defa eski Yunanistan'da ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Tıbbın babası sayılan Grek hekimleri, kendi haklarını garanti altına almak ve tıp mesleğini bilgisiz kişilerle sahtekârlardan korumak için bu mesleğe girmek isteyenlerin eğitimlerinden sonra ayrıca bir imtihana tâbi tutulmalarını şart koşmuşlardır. İdareciler de bu konuda ihtiyatlı davranarak her şehirde en meşhur hekimleri seçip onları diğer hekimleri imtihan etmekle görevlendirirlerdi; ancak bu imtihanı kazananlar "hekimlik kürsüsü"ne oturabilirlerdi. Grekler'deki bu usulü Galen (Câlinûs) eserlerinde anlatmıştır (İshak b. Ali er-Ruhâvî, s. 244-245).

Hz. Peygamber'in hastalıklardan korunma ve tedaviyle ilgili emir ve tavsiyeleri, İslâm dünyasında tıp ilmine özel bir alâka gösterilmesi ve bu alanda gerekli kurumların teşekkül etmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle tıp bilgisi bulunmadığı halde hasta tedavi eden kimse'nin verdiği zararı ödeyeceğine dair hadis (Ebû Dâvûd, "Diyât", 23), yöneticiler ve hekimlerle ilgili idarî ve hukukî mesuliyyete işaret etmiş, İslâm devletlerinde sağlık işlerinden sorumlu resmî hekimlik müessesesinin kurulmasında etkili olmuştur.

İlk dönemlerde hekimler, belli bir bilgi ve tecrübeye sahip olunca hiçbir şart ve kayda bağlı olmaksızın mesleklerini icra ediyorlardı. Daha sonra içlerinden birinin başkan tayin edildiği ve gerektiğinde yöneticilerin onun veya seçkin hekimlerin önünde diğerlerini imtihan ettikleri bilinmektedir. İbn Ebû Usaybia'nın anlattığına göre, 171 (787) yılında bir baş ağrısı çeken Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid, Cündişâpûr'dan getirttiği Buhtîşû' b. Curcîs'i Bağdat'taki ünlü hekimlerden Ebû Kureysî İsâ, Abdullah et-Tayfûrî, Dâvûd b. Serâbiyûn ve Sercis'in (Sergios) önünde imtihana tâbi tutmuş, uzman olduğunu anladıktan sonra kendisini ödüllendirerek onun bütün hekimlerin başı (reisületıbbâ) olmasını ve hepsinin kendisine itaat etmesini emretmiştir ('Uyûnû'l-enbâ', s. 186-187). İbn Fazlullah el-Ömerî, o sırada Hârûnürreşid'in tabibi Ebû Kureysî İsâ'nın reisületıbbâ bulunduğunu kaydettiğine göre (*Mesâlik*, IX, 181) bu kurumun daha önce de mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Halife Mu'tasım-Billâh ve ordu kumandanı Afşin'in de eczacıları (atâr) imtihan ettikleri bilinmektedir. Afşin,

tabip Zekerıyyâ b. Abdullah et-Tayfûrî'nin yardımıyla karargâhındaki eczacıları imtihandan geçirmiş, başarı gösterenlere belge verip diğerlerini oradan uzaklaştırmıştır; Halife Mu'tasım da onun bu icraatını onaylamıştır (İbn Ebû Useybia, s. 224-225; Ahmed İsâ Bey, *Târîhu'l-bimâristânât*, s. 49-50).

Tıp mesleğinin resmî bir hüviyete kavuşması ise Halife Muktedir-Billâh zamanında (908-932) gerçekleşmiştir. Tıp tarihçisi Ahmed İsâ Bey, halkın menfaatini korumak amacıyla hekimliği müessesese haline getiren ilk müslüman devlet adamının bu halife olduğunu söylemektedir (*a.g.e.*, s. 41-42). Muktedir-Billâh, halktan bir kişinin uygulanan yanlış tedavi sonucunda ölmesi üzerine muhtesib İbrâhîm b. Muhammed b. Bat'hâ'dan, Sinân b. Sâbit b. Kurre'nin imtihan ettikten sonra yetki belgesi vereceği hekimler dışındaki kimselerin çalışmalarını yasaklamasını istemiş, bunun üzerine mesleğinde ün yapmış hekimlerle halifenin özel hekimleri hariç bütün hekimler Reisületıbbâ Sinân b. Sâbit b. Kurre tarafından imtihandan geçirilerek başarılı olanlara tıpta yetki belgesi verilmiştir. İbn Ebû Usaybia'ya göre Bağdat'ta bunların sayısı 860 kadardı ('Uyûnû'l-enbâ', s. 302). Bu uygulamanın arkasından, tıp eğitimini tamamlayan kimselerin hekimlik yapma hakkını elde edebilmeleri için reisületıbbânın önünde imtihan edilip diploma (icâzetü't-tıb) almaları usulü getirildi (Ahmed İsâ Bey, *Târîhu'l-bimâristânât*, s. 41-43). Ünlü hekim İshak b. Ali er-Ruhâvî, bu usulün IV. (X.) yüzyılın başlarında Şam'da da devam ettiğini haber vermektedir (*Edebü't-tabib*, s. 236-264). Reisületıbbâlar, imtihanda başarısız olanların hasta tedavi etmelerini yasaklayıp bilgi ve tecrübelerini biraz daha arttırmalarını tavsiye ediyorlardı (Şeyzerî, s. 97; İbnü'l-lhve, s. 255). Sistemin işleyişini kontrol yetkisi ise ihtisab teşkilâtına verilmişti. Reisületıbbâ başkanlığında Huneyn b. İshak'ın *Mihnetü'l-eṭıbbâ* (*İmtihânü'l-eṭıbbâ*) adlı kitabındaki usule göre yapılan imtihanlarda muhtesib de bulunuyor ve başarılı olan hekimlere daha sonra onun huzurunda Şeyzerî ve İbnü'l-lhve'nin eserlerinde kaydettikleri Hipokrat yemininin İslâm ilkelerine göre düzeltilmiş şekli okutturuluyordu (Şeyzerî, s. 98; İbnü'l-lhve, s. 256).

Tedaviye başlayan hekim hastanın durumunu, hastalığın sebebini, kendi teşhisini, uyguladığı tedaviyi, verdiği ilaçları "düstur" denilen bir kâğıda yazarak has-

ta sahibine vermek zorunda idi. Tedavi sonunda hasta iyileşirse hekim yazdığı düsturu geri alır ve ona dayanarak tedavi ücretine hak kazanırdı. Eğer hasta ölürse o takdirde hasta sahibi düsturu reîsületıbbâya götürüp işin araştırılmasını isterdi. Reîsületıbbâ veya onun başkanlığında bir heyet düsturu inceledikten sonra hekimin bir kusuru olmadığını tesbit ederse tedavi ücretinin ödenmesine, aksi halde yanlış tedavi ile hastanın ölümüne sebep olduğu için ücret alamayacağı gibi hasta sahibine diyet ödemesi gerektiğine karar verirdi. Başarısız veya kötü niyetli oldukları anlaşılan hekimler meslekten uzaklaştırılırdı (İshak b. Ali er-Ruhâvî, s. 265; Şeyzerî, s. 97-98; İbnü'l-lhve, s. 255-256).

Reîsületıbbâlar, başlangıçta halife veya sultanlar tarafından ülkenin en bilgili ve tecrübeli tabipleri arasından seçilip görevlendirilmekteydi; daha sonra bu yetki vezir veya nâibe bırakıldı. Tıp mesleğinin en üst kademesinde bulunan reîsületıbbânın görevleri, hekimlik imtihanından sonra hak edenlere belgelerini vermek, sağlık kurumlarıyla hekimlerin çalışmalarını kontrol etmek, ehliyetsiz kimselelerin tıp mesleğinden uzaklaştırılması işinde muhtesibe yardımında bulunmak ve gerektiğinde hakemlik yapmaktı. Endülüs Emevî Devleti'nde Dîvânü'l-ihtisâb'a bağlı olan Dîvânü'l-etıbbâ'da görevli hekimlerin başkanına "şeyhü'l-etıbbâ" denilmekteydi (İbn Cülcül, s. 110, 112; M. Abdülvehhâb Hallâf, s. 7, 9). Fâtımîler ve Eyyûbîler zamanında nâib tarafından tayin edilen reîsületıbbâ asıl mesleklerin unvan sıralamasında birinci derecede bulunuyordu (Kalkaşendî, IV, 200; VI, 160; Ahmed İsâ Bey, *Târîhu'l-bimâristânât*, s. 24-25).

İbnü't-Tilmîz ve tıp eğitimine ilk defa tez hazırlama usulünü getiren Ebû Saîd el-Herevî, Selçuklular döneminde Bağdat'taki Bîmâristân-ı Adudî'de reîsületıbbâlık yapmışlardı (Terzioğlu, s. 9). XVI. yüzyılın ortalarında da Halep'teki Nüreddin Zengî Bîmâristanı'nın reîsületıbbâsı Hâşim b. Muhammed b. Nâsirüddin es-Serûcî idi (Ahmed İsâ Bey, *Mu'cemü'l-etıbbâ*, s. 505).

Bütün İslâm devletlerinde devam ettirilen hekimbaşılık müessesesinin Sicilya Kralı II. Friedrich zamanında (1197-1250) İtalya'da Salerno'da, daha sonra da İspanya ve diğer Avrupa ülkelerinde de aynen uygulandığı görülür (Terzioğlu, s. 3, 12; ayrıca bk. BİMÂRİSTAN).

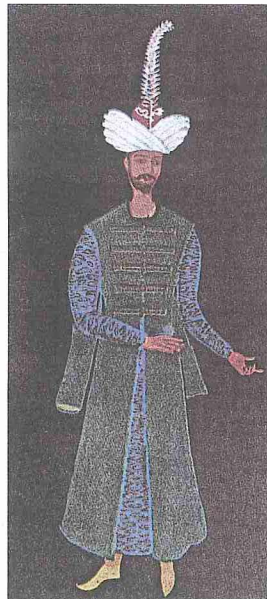
BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Dâvûd, "Diyât", 23; İshak b. Ali er-Ruhâvî, *Edebü't-tabîb* (nşr. Merizen Saîd Asîrî), Riyad 1992, s. 236-264, 265; İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etıbbâ* (nşr. Fuâd Seyyid), Kahire 1955, s. 110, 112; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ*, s. 45, 186-187, 224-225, 302, 492; Şeyzerî, *Nihâyetü'r-rütbe fi talebi'l-hisbe* (nşr. M. Mustafa ez-Ziyâde), Kahire 1946, s. 97-100; İbnü'l-lhve, *Me'âlimü'l-kurbe fi ahkâmî'l-hisbe* (nşr. Siddik Ahmed İsâ), Kahire 1976, s. 255-256; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, IX, 181, 301-304; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 178; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), IV, 200; VI, 160; Ahmed İsâ Bey, *Târîhu'l-bimâristânât fi'l-İslâm*, Beyrut 1981, s. 24-25, 41-43, 49-50, 55-57; a.mlf., *Mu'cemü'l-etıbbâ*, Beyrut 1982, s. 53-54, 119, 157, 207-210, 505-507; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 167; IV, 379; M. Abdülvehhâb Hallâf, *Veşâ'ik fi't-tıbbi'l-İslâmî ve vazîfetüh fi mu'âveneti'l-kazâ' fi'l-Endelüs*, Kahire 1982, s. 7, 9; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 655; Muhammed el-Hattâbî, *et-Tıb ve'l-etıbbâ' fi'l-Endelüsü'l-İslâmî*, Beyrut 1988, I, 29, 31, 48, 71, 74, 76; Aslan Terzioğlu, *Türk-İslâm Hastaneleri ve Tabâbetinin Avrupa'da Tıbbî Rönesansı Etkilemesinden Türk Tıbbının Batılılaşmasına*, İstanbul 1992, s. 3, 9, 12.

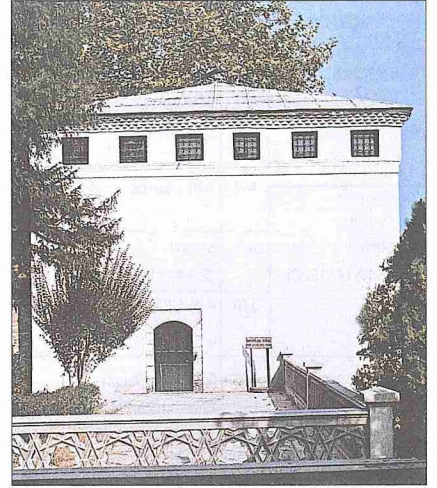

CEMİL AKPINAR

Osmanlı Dönemi. Osmanlılar'da hekimbaşılığın bir makam olarak teşkilâtlandırılması ve buraya ilk tayin edilen kişinin kimliği konusu tartışmalıdır. Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde sarayda sağlık hizmeti veren bir tabibin bulunup bulunmadığı tesbit edilememekteyse de Germiyan, Aydın, Saruhan beyliklerinin saraylarında tabiplerin görev yaptığı bilinmektedir. Ancak hem bunların, hem de Osmanlılar'da Çelebi Mehmed ve II. Murad döneminde görev yapan Şeyhî diye ünlü Hekim Sinan ve oğlu, Fâti Sultan

Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemine ait hekimbaşısı kıyafeti (Nureddin Sevin, *On Üç Asırlık Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1973, şekil 43)

Topkapı Sarayı'nda Hekimbaşı odası olarak kullanılan Başlala Kulesi - İstanbul

Mehmed devrindeki Kutbüddin Ahmed Efendi, Ahî Çelebi ve Yâkub Paşa gibi hekimlerin teşkilâtli bir kurumun başındaki hekimbaşısı değil, hükümdar ve ailesinin tedavilerini üstlenen saray hekimleri olmaları daha kuvvetli bir ihtimaldir. Genel anlamda sağlık hizmetlerinin idaresiyle de yükümlü ilk hekimbaşısı, II. Bayezid döneminde (1481-1512) görevlendirilen Mehmed Muhyiddin İzmitî'dir. Bununla beraber Orhan Bey'den II. Bayezid'e kadar gelen sultanların nezdinde de benzer görevleri yürüten saray hekimlerinin bulunduğu muhakkaktır. Sarayın бірün ricâli arasında yer alan ve sadârete bağlı olan hekimbaşılar resmî kayıtlarda daha çok "reîsületıbbâ, seretıbbâ-i sultânî, se-retıbbâ-i hâssa" ve halk arasında da "hekimbaşısı efendi" adıyla anılırlardı.

Hekimbaşılar ilmiye sınıfına mensup, tıp ilmine vâkıf, çok iyi yetişmiş ehliyetli kişiler arasından seçilirdi; 1836 yılından sonra ise ilmiye sınıfı dışından da tayinler yapılmıştır. Bu makama getirilen kişiye ilk dönemlerde sadrazam, daha sonraları Dârüssaâde ağası, XVIII. yüzyıl sonlarında padişah huzurunda yapılan merasimle samur kürk giydirilir ve görevi ilân edilirdi. Hekimbaşı ayrıca "sancaklı" denilen abâ giyer, başına da tepesi eğik, sarı çuha börk üzerine beyaz sarık (örfi destar) sarardı. Hekimbaşılar protokolde önemli bir yere sahiptiler. İlk dönemlerden itibaren padişahın eceliyle ölmesi durumunda hekimbaşısı ihmali veya hatası bulunduğu düşüncesiyle görevinden al-